

Позняк Світлана Іванівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-0646-4933
svspoznyak@gmail.com

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ІНДИКАТОР ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Описано основні положення теоретичних підходів до дослідження комунікативних практик соціальної взаємодії, окреслено параметри комунікативних практик у ситуаціях громадянської самоідентифікації молоді, а також представлено й обговорено результати емпіричного дослідження комунікативних практик студентства в контексті розвитку його громадянської компетентності. Дослідження комунікативних практик проводилося в межах конститутивної моделі комунікації, де комунікація розглядається як первинний конститутивний соціальний процес і спосіб пояснення психологічних, соціальних, культурних та економічних явищ у суспільстві. За параметри комунікативних практик взято довіру і взаємність, толерантність та взаємоповагу, ідентичність, лояльність та патріотизм, визнання норм взаємодії та готовність до їх легітимізації, правосвідомість і відповідальність, налаштованість на участь і досягнення порозуміння. Емпіричне дослідження, в якому взяли участь студенти різних регіонів країни, проводилося за допомогою методів психосемантики та проективних методів і спеціально розробленого опитувальника. На основі результатів дослідження встановлено, що семантичне поле практик студентства означається смислами довіри, відповідальності і національної ідентичності, а основними сенсами, які регламентують соціальну комунікацію, є толерантність, взаєморозуміння і взаємоповага, лояльність і правосвідомість. Рівень довіри між комунікантами та ступінь залученості у взаємодію визначають тип комунікативних практик, які реалізуються молоддю: це практики відсторонення, деліберативні практики, партиципативні практики та практики уникання. Більшість регіональних відмінностей пов'язані зі шкалою “порозуміння і табу”, а найодноріднішим виявився семантичний вектор громадянської позиції. Узагальнення результатів дослідження показало наявність розриву між ступенем артикуляції сенсів довіри, національної ідентичності, взаєморозуміння та правосвідомості і браком у респондентів досвіду їх переживання в ситуаціях громадянського залучення, що перешкоджає розвитку громадянської компетентності.

Ключові слова: комунікація; комунікативні практики; соціальна взаємодія; студентська молодь; громадянська самоідентифікація; громадянська компетентність.

COMMUNICATION PRACTICES OF SOCIAL INTERACTION AS AN INDICATOR OF STUDENT YOUTH CITIZENSHIP COMPETENCE

Svitlana I. Poznyak

Ph. D. in Psychology, Senior Research Associate,
Laboratory of Psychology of Youth Political Behavior,
Institute for Social and Political Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-0646-4933
svspoznyak@gmail.com

Abstract. There are described the main provisions of the theoretical framework for the investigation of communication practices of social interaction, parameters of the communication practices in the situations of youth civic self-identification, as well as findings of the survey of the youth communication practices as an indicator of citizenship competence. The study of the communication practices is conducted within the framework of the constitutive model of communication, where it is interpreted as a primary constitutive social process and a fundamental means of explaining psychological, social, cultural and economic phenomena. The parameters of the communication practices identified and used for the survey are trust, reciprocity, tolerance and mutual respect,

identity, loyalty and patriotism, acceptance of the effective norms and readiness to provide for their legitimacy, responsibility, law obedience, willingness to participate and reach consent. The survey which participants were students from different regions of the county was conducted by psychosemantic and projective methods with the help of a specially designed questionnaire. The survey outcomes prove that the semantic space of student communication practices is determined by the meanings of trust, responsibility, and national identity. The main senses that regulate student social communication are tolerance, mutual understanding and respect, loyalty and law awareness. The level of trust between the communicators and the degree of their involvement in interaction determine the types of the communication practices realized by young people: they are practices of detachment, deliberation, participation, and avoidance. Most of the regional differences were identified within the “consent and taboo” scale. The “citizenship” scale turned out to be the most homogeneous. The main problem zone in the student communication behavior that hinders citizenship competence development is the gap between the degree of actualization of senses of trust, national identity, mutual understanding and law awareness, on one hand, and lack of their experience in actual situations of civic participation.

Key words: communication; communication practices; social interaction; student youth; civic self-identification; citizenship competence.

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства теорія соціальної комунікації є однією з основних методологічних баз дослідження соціальних явищ і процесів. Комунікація трактується як первинний конститутивний соціальний процес, як фундаментальний спосіб пояснення психологічних, соціальних, культурних та економічних феноменів, а суспільство – як структура, яка відтворює себе і має цілісний та системний характер завдяки комунікативним зв'язкам своїх членів. Конститутивна модель комунікації є метамоделлю, яка відкриває концептуальний простір для взаємодії інших моделей комунікації (риторичної, семіотичної, феноменологічної, соціокультурної, рефлексивної тощо) і розглядає комунікацію як соціальну практику (Craig, 1999; 2009; McDougall, 2016), залучаючись до якої суб'єкт конструює не тільки навколишню соціальну та політичну реальність, а й своє “я” як соціально-культурний, соціально-політичний конструкт. Такий підхід до дослідження комунікації дає змогу знайти відповіді на важливі соціальні питання (на кшталт хто і яким чином бере участь у соціальних процесах, які конструюють ідентичність членів суспільства, норми і правила соціальної комунікації) (Deetz, 2005). Він віддзеркалює зміни в суспільстві і має практичне й політичне значення. Адже, як наголошує Р. Крейг, теорії комунікації історично та культурно закорінені (Craig, 2009).

Термін “комунікація” використовують для позначення спектру дій – комунікативних практик. У процесі реалізації комунікативних практик відбувається вибір індивідом дій, які забезпечують адекватне сприймання і передавання інформації в конкретних ситуаціях, зокрема ситуаціях громадянського залучення. У них індивід репрезентує систему знань, норм, цінностей та зразки поведінки, які прийняті в цьому комунікативному середовищі (Зотов, 2010), інтерпретує їх та конструює нові смисли щодо цілей, способів та правил взаємодії. Отже, комунікативні практики соціальної взаємодії можуть бути одним з індикаторів громадянської компетентності, а аналіз досліджень комунікативних практик – інструментом виявлення особливостей і тенденцій розвитку соціальних компетенцій як одного з її складників, що забезпечує здатність громадянина до успішної реалізації своїх прав і свобод у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Комунікативну практику досліджують як різновид соціальної практики. Власне, соціальна практика – поняття, трактування якого спирається на теорію соціальної дії, розвинуту в концепціях М. Вебера і Т. Парсонса. Дослідники тлумачили соціальні дії як спланований комплекс вчинків і засобів соціальної взаємодії, які індивід або соціальна група використовують для того, щоб змінити поведінку та позицію інших людей або груп (Вебер, 1990; Парсонс, 1998).

Поняття соціальних практик досліджували П. Бурдьє, Е. Гідденс, П. Бергер і Т. Лукман. Зокрема, П. Бурдьє, на відміну від М. Вебера, вважає практики рутинними прийомами, слабо усвідомленими і не завжди доступними для раціоналізації. Дослідник вводить поняття *габітусу*, під яким розуміє сукупність схильностей індивіда або групи поводитися певним чином, що складаються в процесі соціалізації індивіда в певному соціальному середовищі і структурують його уявлення, соціальні практики (Бурдьє, 1993) і комунікацію зокрема. Ідентичність *габітусів* і використання спільного *тезауруса* (типового сприйняття та семантичного відображення навколишнього світу) дають змогу досягати більш ефективної комунікації.

Узагальнюючи результати наукових спроб концептуалізації соціальних практик, а отже, і комунікації як їх різновиду, Г. Гарфінкель виокремлює такі їхні основні ознаки: колективний характер, рутинність, можливість спостереження та рефлексивність (Гарфінкель, 2007).

С. Московічі, описуючи комунікацію, називає її “грою” з декількома учасниками, що має свою форму і структуру. Будь-яка розмова, завжди певним чином організована, має певну мету, а її результатом є досягнута учасниками згода. Московічі підкреслює наявність координації, взаємодії, “взаємозалежності рішень”, наближення інтересів та досягнення згоди, а отже і співпраці, на що саме і спрямована комунікація. Не виключається також і певна частка змагання (Московічі, 2007).

Спрямованість комунікативної дії на взаєморозуміння підкреслює Ю. Габермас. На його переконання, комунікація як соціальна практика є засобом збереження та оновлення консенсусу, досягнення солідарності та стабільності суспільства: якщо учасники комунікації мають спільне розуміння ситуації, в якій здійснюється комунікативний акт, вони можуть цілеспрямовано й адекватно діяти (Хабермас, 2000). Досягається ж певний рівень взаєморозуміння не тільки шляхом самовираження та обміну інформацією на основі спільних смислів, а й завдяки генеруванню смислів (Cronen, 1995).

З огляду на вищезазначене, *модель комунікативної практики* відображає комунікативну дію, спрямовану на спільне створення нової реальності за допомогою 1) системи знаків, символів та смислів, якою володіють суб'єкти комунікації; 2) системи законів і правил, які уможливають соціальний обмін (відповідність, взаємність, контрактуалізація, вплив); 3) знання та досвіду застосування засобів та правил комунікації; 4) спільних знань та спільних цілей суб'єктів комунікації.

Отже, комунікативна практика ґрунтується на колективному досвіді і відображає три основні функції комунікації: *діалогічну* (процес конструювання нових смислів, інтерпретації та створення нових норм та правил життєдіяльності), *діяльнісну* (спільна діяльність учасників комунікації, у процесі якої узгоджуються погляди на соціальні явища та дії щодо них) та *семіотичну* (об'єктивація соціального оточення за допомогою знаків та символів і трансформація смислів у соціальному просторі та часі) (Зотов, & Лысенко, 2010).

Результати аналізу концепцій соціальної взаємодії та соціального капіталу (Coleman, 1990; Nahapiet, & Ghoshal, 1998; Татарко, 2012) дають змогу визначити параметри комунікативних практик, які забезпечують успішну соціальну взаємодію. Вони об'єднані у три групи: *ставленнєві* (довіра, взаємність, прийняття норм та цілей співпраці, визнання відповідальності); *когнітивні* (спільні змісти та смисли, на яких ґрунтується взаємодія) та *поведінкові* (настановлення та готовність суб'єкта створювати соціальні зв'язки з іншими).

У процесі соціальної комунікації відбувається самоідентифікація суб'єкта, який під час взаємодії з іншими в різних контекстах та ролях (громадянській зокрема) формує уявлення про себе, яке певною мірою є відображенням себе як “узагальненого іншого” (Матяш, 2004). У контекстах громадянської взаємодії відбувається громадянська самоідентифікація, яка стосується насамперед вірувань та поглядів громадян на свої взаємовідносини з політичною спільнотою та іншими громадянами, а також їхніх ставлень до держави, суспільства, громади і власної політичної ефективності.

Основними показниками комунікативних практик, які актуалізують процес громадянської самоідентифікації молоді і можуть розглядатися як індикатори громадянської компетентності, є: політико-правова освіченість; розуміння принципів і цінностей демократичної взаємодії та готовність до їх застосування; лояльність до політичної спільноти, патріотизм; правосвідомість і відповідальність; толерантність; громадянські чесноти; політична і громадянська активність (Позняк, 2013).

Мета статті – окреслити параметри комунікативних практик соціальної взаємодії у ситуаціях громадянської самоідентифікації молоді, а також представити та обговорити результати окремих етапів емпіричного дослідження комунікативних практик у контексті розвитку громадянської компетентності студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представлені результати аналізу концептуальних підходів до трактування комунікативних практик і проблем соціальної взаємодії дали змогу визначити параметри комунікативних практик, на основі яких здійснювалось емпіричне дослідження комунікативної поведінки студентської молоді. Такими параметрами є: довіра; взаємність зобов'язань та очікувань; толерантність та взаємоповага, рівність; ідентичність (соціальна, у тому числі громадянська, етнічна); лояльність до групи (у тому числі політичної спільноти) та патріотизм;

громадянські чесноти; визнання чинних норм взаємодії (у тому числі політкоректність, табу) і готовність до їх легітимізації; правосвідомість і відповідальність; політична ефективність та інтерес; налаштованість на громадянську залученість; налаштованість на досягнення порозуміння.

Емпіричне дослідження комунікативних практик студентства здійснювалось у два етапи: 1) операціоналізація теоретичної моделі дослідження із застосуванням глибинного інтерв'ю; 2) побудова семантичної структури комунікативних практик студентства (психосемантичне дослідження та метод незакінчених речень) і визначення найпродуктивніших з позицій громадянської самоідентифікації форм соціальної взаємодії за спеціально розробленим опитувальником. У дослідженні брали участь 222 респонденти з різних регіонів країни. Детально методику і процедуру дослідження, а також результати кожного з його етапів описано в попередніх публікаціях (Позняк, 2017). Тут ми узагальнимо виявлені тенденції щодо комунікативних стратегій, семантичних і диспозиційних особливостей комунікативних практик студентства, представимо їхні регіональні відмінності, визначені в ході порівняльного дослідження, та обговоримо отримані результати в контексті артикульованих у них ознак громадянської компетентності студентства.

На основі узагальнення результатів аналізу даних глибинного інтерв'ю було встановлено, що комунікативним стратегіям соціальної взаємодії студентської молоді властиві лібералізм і толерантність до інших думок; неприйняття радикалізму та уникання тем, пов'язаних з релігійними поглядами. Виявлено тенденції до артикуляції тем національної ідентичності, а також невизначеність щодо етнічної ідентичності. Сенсами комунікації з однолітками, сусідами, представниками інших поколінь є спільність інтересів, рівність; комунікації в сім'ї – підпорядкування спільно встановленим правилам; комунікації з владою – очікування верховенства права і забезпечення прав людини.

З огляду на результати інтерв'ю було запропоновано типологію комунікативних практик соціальної взаємодії, яка становить інтерес з погляду проявів соціальних аспектів громадянської компетентності – готовності та здатності до політичного і громадянського залучення та взаємодії. Типологія описує чотири типи практик: *партиципативні*, *деліберативні*, *практики уникнення* та *практики відсторонення*.

Основні критерії, які було покладено в основу запропонованої типологізації, такі: ступінь залучення; рівень довіри і взаємності; ступінь прийняття правил взаємодії та відповідальність; можливості для досягнення згоди; глибина ідентифікації та взаєморозуміння; валентність ідентичності.

Базовою ознакою партиципативних практик є активне залучення в комунікацію, яке ґрунтується на високому рівні довіри та взаємності суб'єктів комунікації, об'єднаних спільними інтересами та цілями і пошуком можливостей їх реалізації. Вони також характеризуються високим рівнем ідентифікації з групою, яка є однорідною (вузький радіус ідентифікації), та позитивною ідентичністю. Учасники комунікації не тільки приймають “правила гри”, а й беруть участь у розвитку і, за необхідності, у зміні чинних правил, якщо вони суперечать поставленій меті, поділяють відповідальність за їх дотримання.

Деліберативні практики вирізняються нижчою активністю залучення у взаємодію, яка може мати як неформальний, так і формальний характер; довірою між суб'єктами комунікації, яка будується на статусі, авторитеті, віці тощо, і більшою дистанцією між ними. Інтереси та цілі учасників комунікації не завжди збігаються або збігаються ситуативно, що вимагає глибокого та обережного обговорення проблем, аби зблизити позиції і підтримати інтерес до інших думок. Тут можна говорити про ідентифікацію ширшого радіуса та гетерогенність груп, у яких взаємодіє суб'єкт комунікації, а також позитивну ідентичність. Учасники взаємодії приймають та підтримують усталені правила, однак рівень відповідальності за їх дотримання нижчий.

Комунікативні практики уникання можуть бути ознакою формальної і неформальної сфер взаємодії, в основі якої – ставлення довіри та взаємності, характерні як для гомогенних груп, об'єднаних спільними цілями, так і для гетерогенних груп, спільність інтересів і цілей яких ситуативна; ідентифікація вузького та більш широкого радіуса із зростанням дистанції між комунікантами; позитивна ідентичність учасників комунікації. Відмітною ж особливістю таких комунікативних практик є уникнення обміну думками зі спірних питань та неналаштованість на зближення позицій щодо проблем, які актуалізують суперечності між суб'єктами комунікації і можуть спричинити конфлікт та порушення правил взаємодії, а отже, призвести до відмови від співпраці.

Що ж до комунікативних практики відсторонення/очікування, то їхніми ознаками є непряме формальне залучення, що ґрунтується на низькому рівні довіри, розмитій ідентифікації широкого

радіуса та негативній ідентичності. Комуниканти не налаштовані на співпрацю і досягнення згоди, оскільки не мають уявлення про спільні інтереси й спільну мету і не бачать можливостей для обговорення та зближення позицій. Формально вони змушені “трати” за встановленими для них правилами і почасти демонструють нігілістичне або протестне ставлення до них. Підпорядковуючись правилам, але не беручи участі в їх розвитку та підтримці, комуниканти відсторонюються від взаємодії, через що частково втрачають свою суб’єктність у ній. Вони очікують змін, зумовлених переміною часів, зовнішнім впливом, зміною поколінь тощо.

Завдяки аналізу одномірного розподілу даних психосемантичного дослідження комунікативної поведінки студентства було виявлено диференціацію в застосуванні визначених типів практик. У комунікації з владою молодь частіше вдається до практик відсторонення, у взаємодії з найближчим оточенням частіше використовує партиципативні практики, а деліберативні практики реалізуються переважно під час взаємодії у площині “громадянин – суспільство”; практики уникання реалізуються в різних сферах взаємодії і найчастіше виявляються як тактики політкоректності або табу.

Інтерпретація даних психосемантичного етапу дослідження і побудована факторна модель семантичного простору комунікативних практик студентства засвідчили, що найбільш

а
р
т
Оскільки в опитуванні брали участь респонденти різних регіонів країни, ми спробували виявити деякі тенденції щодо регіональних особливостей їхньої комунікативної поведінки. Нижче наведено параметри, за якими було виявлено достовірні відмінності в ході опрацювання емпіричних даних. Їх згруповано і представлено за попередньо визначеними семантичними векторами комунікативних практик студентства.

ь *Довіра і відповідальність:*

о
в
а
н
и
м
и
– респонденти сходу частіше, ніж опитувані центру ($P \leq 0,001$) та заходу ($P \leq 0,001$), стверджують, що в більшості випадків їм вдавалося отримати від викладачів відповіді на питання щодо актуальних політичних проблем;

и
м
и
– опитувані півдня та центру частіше, ніж заходу, підтверджують думку, що їхні однолітки в розмовах про політику зазвичай повторюють думки своїх батьків ($P \leq 0,001$ та $P \leq 0,05$, відповідно).

в
Очевидно, що достовірні відмінності параметрів семантичного вектора довіри і відповідальності в смисловій структурі комунікативних практик студентства різних регіонів є доволі йезначними. Опитувані заходу демонструють нижчий рівень довіри до викладачів у розумінні політичних питань порівняно зі студентами центру. Вони також рідше звиряють свої думки з думками своїх батьків на відміну від респондентів центрального та південного регіонів.

о *Національна ідентичність і національний характер:*

п
р
а
к
т
и
к
– на заході достовірно більше респондентів, ніж на сході ($P \leq 0,001$), півдні ($P \leq 0,001$) та в центрі ($P \leq 0,05$), зазначають, що їм близьке все українське і українська культура зокрема;

к
т
и
к
– на півдні достовірно меншою, ніж на сході, є кількість опитаних, упевнених у тому, що українці – боязкі та обережні і завжди остерігаються потрапити в якусь пастку ($P \leq 0,05$);

а
к
– на сході більше, ніж у центрі, тих, для кого належність до етнічної групи не є предметом їхніх глибинних переживань ($P \leq 0,05$).

а
Виявлені достовірні відмінності свідчать про те, що у студентства заходу країни смисли національної та культурної ідентичності є більш актуалізованими, ніж у представників інших регіонів. Респонденти сходу, порівняно із респондентами півдня, більше зважають на особливості національного характеру, які впливають на довіру та взаємодію в суспільстві. При цьому студенти сходу менше зважають на свою етнічну належність, ніж їхні однолітки в центрі.

с *Громадянська позиція:*

м
и
с
л
и
– у південному регіоні достовірно більша частка опитуваних, ніж у центрі, вважає, що політику варто обговорювати, відсторонюючись від проблем окремих людей і зважаючи на суто загальне благо ($P \leq 0,01$).

и

д

З огляду на вищезазначене структура семантичного вектора громадянської позиції в комунікативних практиках студентів різних регіонів є однорідною. Винятком стала акцентуація пріоритету загального блага над індивідуальним у відповідях респондентів південного регіону (у порівнянні із центральним).

Правила соціальної комунікації:

- респондентів, які погоджуються з тим, що не має значення, якою мовою говорить співрозмовник, головне – щоб його розуміли, достовірно більше на півдні ($P \leq 0,05$) і на сході ($P \leq 0,05$) порівняно із центром;
- респондентів, які визнають, що не обговорюють із друзями суспільно-політичні проблеми, аби уникнути конфліктів, достовірно більше на півдні, ніж у центрі ($P \leq 0,05$), на заході країни ($P \leq 0,001$) і на сході ($P \leq 0,05$);
- у південному регіоні частіше, ніж на заході ($P \leq 0,01$) і в центрі ($P \leq 0,05$), опитувані вважають, що треба бути дуже обережним, коли спілкуєшся з віруючим на релігійні теми;
- на сході достовірно більша частка опитуваних, ніж на півдні ($P \leq 0,05$) і в центрі ($P \leq 0,01$), погоджується з тим, що політкоректність є неодмінною умовою успішного спілкування в суспільстві.

Отже, смисли, пов'язані з регламентацією комунікативних практик у студентства півдня видаються більш актуалізованими, ніж у респондентів інших регіонів. Так, досліджувані півдня частіше за інших вважають за краще не обговорювати спірні питання, аби уникнути конфліктних ситуацій, та зважати на уразливість віруючих, коли обговорюються релігійні питання. Поряд з тим, як і молодь сходу, респонденти півдня частіше (порівняно зі студентами центрального регіону) не зважають на мову спілкування. Головне – досягти порозуміння. Також представники обох регіонів частіше, ніж респонденти центру, не вважають політкоректність запорукою успішної соціальної взаємодії.

Порозуміння і табу:

Смислова представленість семантичного вектора порозуміння і табу виявилася найбільш неоднорідною у представників різних регіонів (табл.). Якщо респонденти півдня частіше підтверджують, що не мають проблем щодо спілкування, і наголошують на рівності (статусній, матеріальній, віковій) та схожості цінностей і поглядів як чинниках успішної взаємодії, то представники заходу менше зважають на різний матеріальний рівень, статус і вік як перепони для успішного спілкування, хоча й частіше підтримують думку, що громадяни старшого покоління сприймають світ зовсім інакше, ніж молодь. Не є для них перепорою і радикалізм у поглядах співрозмовників. Представники сходу частіше за молодь півдня висловлюють сумніви у відсутності проблем у взаємодії своїх однолітків і вбачають їх причину в незбігу інтересів і рівня знань, різниці у віці та статусі. Водночас у спілкуванні з однолітками в них немає заборонених тем. Студенти центру також частіше підтверджують, що не мають заборонених тем у спілкуванні з однолітками, а жарти допомагають їм подолати розбіжності в поглядах. Вони поділяють думку респондентів зі сходу про причини відсутності порозуміння між співрозмовниками та разом з представниками сходу й півдня наголошують на радикалізмі як ще одній перепоні для успішної взаємодії.

Узагальнення результатів порівняльного аналізу свідчить про те, що налаштованість на досягнення згоди, запобігання конфліктам, довіра до батьків та викладачів і пріоритет спільного блага більше актуалізовані в комунікативних практиках студентів південного регіону. На протигагу молоді півдня на заході молодь менше зважає на фактори віку, статусу, соціального становища та регламентацію соціальної взаємодії в цілому. У її комунікативній поведінці більше актуалізуються національна і культурна ідентичність, самодостатність та незалежність. Комунікативні практики студентів сходу, так само як і представників півдня, орієнтовані на порозуміння й досягнення згоди, однак не за рахунок більшої регламентації та уникання спірних питань, а, навпаки, їх актуалізації та обговорення як з однолітками, так і з батьками та викладачами, які користуються довірою та авторитетом. Студенти центру також декларують довіру до найближчого оточення, авторитет якого може бути чинником досягнення порозуміння та регламентаційним фактором їхньої комунікативної поведінки поряд з фактором політкоректності.

Результати аналізу вербальних конструктивів, застосованих респондентами для завершення речень проєктивної частини емпіричного дослідження (таких як “Мене з членами національної спільноти об’єднує...”, “Основним правилом соціальної комунікації є...”, “Мій досвід громадянського залучення...” та ін.), актуалізували смисли довіри, відповідальності, громадянської чесноти, лояльності та патріотизму, толерантності, рівності та взаєморозуміння, правосвідомості, прав та свобод громадянина, громадянської активності, політичного інтересу (конструкти: спільна культура/громадянство/країна/ держава/історія/ мета/майбутнє/інтереси, спільні погляди/переконання/проблеми, благо держави/спільноти, достойні громадяни та влада, любов до держави/батьківщини, дотримання правил і норм, дотримання законів і т. ін.).

Таблиця

Достовірні розбіжності між регіонами за шкалою “порозуміння і табу”

Параметри	Регіони					
	центр-південь	центр-схід	центр-захід	південь-схід	південь-захід	схід-захід
Цікавіше спілкуватися зі старшими, ніж з однолітками	0,001	–	–	0,05	–	–
У моєму спілкуванні з однолітками немає заборонених тем	0,05	–	–	0,001	–	–
У товаристві однолітків ми часто жартуємо над проблемою, яку не можемо розв’язати, щоб простіше було з нею впоратися	0,01	–	–	–	–	–
Перешкодою для спілкування часто є радикалізм у політичних поглядах	–	–	0,05	–	0,05	0,01
Краще уникати спілкування на тему релігії	–	–	–	–	0,01	–
Громадяни старшого покоління сприймають світ зовсім інакше, ніж молоді українці	–	–	0,05	–	–	–
Людям складно порозумітися зі співрозмовником, який старшим за віком або вищим за статусом	–	–	0,01	–	0,01	–
Спілкування стає більш успішним у разі взаємодії людей одного рівня матеріального достатку	–	–	–	–	0,05	–
Проблеми спілкування виникають не тоді, коли не збігаються думки, а тоді, коли співбесідники мають різні інтереси і рівень знань	–	0,05	–	0,01	–	–
Більшість моїх однолітків не мають проблем у спілкуванні	–	–	–	0,05	–	–

Примітка. Достовірні розбіжності на рівні $P \leq 0,05$; $P \leq 0,01$; $P \leq 0,001$.

Узагальнення результатів порівняльного аналізу свідчить про те, що налаштованість на досягнення згоди, запобігання конфліктам, довіра до батьків та викладачів і пріоритет спільного блага більше актуалізовані в комунікативних практиках студентів південного регіону. На протигагу молоді півдня на заході молодь менше зважає на фактори віку, статусу, соціального становища та регламентацію соціальної взаємодії в цілому. У її комунікативній поведінці більше актуалізуються національна і культурна ідентичність, самодостатність та незалежність. Комунікативні практики студентів сходу, так само як і представників півдня, орієнтовані на порозуміння й досягнення згоди,

однак не за рахунок більшої регламентації та уникання спірних питань, а, навпаки, їх актуалізації та обговорення як з однолітками, так і з батьками та викладачами, які користуються довірою та авторитетом. Студенти центру також декларують довіру до найближчого оточення, авторитет якого може бути чинником досягнення порозуміння та регламентаційним фактором їхньої комунікативної поведінки поряд з фактором політкоректності.

Результати аналізу вербальних конструктів, застосованих респондентами для завершення речень проєктивної частини емпіричного дослідження (таких як “Мене з членами національної спільноти об’єднує...”, “Основним правилом соціальної комунікації є...”, “Мій досвід громадянського залучення...” та ін.), актуалізували смисли довіри, відповідальності, громадянської чесноти, лояльності та патріотизму, толерантності, рівності та взаєморозуміння, правосвідомості, прав та свобод громадянина, громадянської активності, політичного інтересу (конструкти: спільна культура/громадянство/країна/ держава/історія/ мета/майбутнє/інтереси, спільні погляди/переконавання/проблеми, благо держави/спільноти, достойні громадяни та влада, любов до держави/батьківщини, дотримання правил і норм, дотримання законів і т. ін.).

Відповіді респондентів у цілому також продемонстрували спільність семантичного поля соціальної комунікації (цікаво, що найчастіше вживаними вербальними одиницями в конструктах досліджуваних були “спільний(-а, -е)” і “взаємо-”), а також позитивне емоційне ставлення до декларованих смислів національної ідентичності, обов’язків членів національної спільноти і правил комунікації. Вони також дали змогу скласти уявлення про ступінь долучення учасників дослідження до соціальної комунікації різного рівня. Якщо на міжособовому рівні вона насичена взаємодією як щодо спільних інтересів та проблем, так і політичних подій (останнє є другим за частотою згадування серед респондентів усіх регіонів, окрім західного, де політичні питання не фігурували взагалі), то на більш віддаленому рівні – рівні громади – про неї або не згадують узагалі (найпоширеніша відповідь), або згадують епізодично.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати аналізу даних емпіричного дослідження дали змогу визначити загальні когнітивні і диспозиційні тенденції та регіональні особливості комунікативних практик студентства, проблемні зони його комунікативної поведінки, які можуть гальмувати розвиток громадянської компетентності. Це насамперед розрив між ступенем артикуляції сенсів довіри, взаємності, національної ідентичності, взаєморозуміння та правосвідомості і досвідом їх переживання на рівні громадянського залучення, якого практично бракує. У таких умовах актуалізація респондентами вищезазначених смислів радше набуває прескриптивних ознак (так має бути), не віддзеркалюючи актуальний досвід громадянського залучення. Позитивне ж емоційне навантаження реакції студентства на запропоновані стимули може свідчити не лише про бажання досліджуваних відповідати соціально бажаним моделям комунікативної поведінки, а й про їхню потребу у взаємодії і самоідентифікації із соціальними групами, ширшими за їхнє безпосереднє оточення, задля відчуття більшої безпеки і захищеності. Неможливість задовольнити таку потребу робить молодь більш уразливою до маніпулювань окремих політичних сил, які прагнуть досягти власних вузьких інтересів. Трансформація комунікативних практик у напрямі більш широкого застосування деліберативних практик соціальної взаємодії могла б сприяти коригуванню семантичного і диспозиційного поля громадянської самоідентифікації молоді, її інтеграції та підвищенню рівня її позитивної валентності, а отже, і розвитку громадянської компетентності молоді. Взаємодія в освітньому середовищі як чинник такої трансформації є предметом подальшого дослідження.

Список використаних джерел

- Бурдые, П. (1993). *Социология политики*. Москва: Socio-Logos.
- Вебер, М. (1990). *Основные социологические понятия. Избранные произведения*. Москва: Прогресс.
- Гарфинкель, Г. (2007). *Исследования по этнометодологии*. Санкт-Петербург: Питер.
- Зотов, В. В., & Лысенко, В. А. (2010). Коммуникативные практики как теоретический конструкт изучения общества. *Теория и практика общественного развития*, 3, 53–55.
- Матяш, О. И. (2004). Что такое коммуникация и нужно ли нам коммуникативное образование. *Сборник научных трудов “Теория коммуникации & прикладная коммуникация”*. Вестник Российской коммуникативной ассоциации, 2, 103–122.
- Московичи, С. (2007) *Социальная психология*. (7-е изд.). Санкт-Петербург: Питер.
- Парсонс, Т. (1998). *Система современных обществ*. Москва: Аспект Пресс.

Позняк, С. І. (2013). *Ресурси громадянськості: соціально-психологічна складова: методичні рекомендації*. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

Позняк, С. І. (2017). Соціальна взаємодія як чинник активізації громадянської участі молоді. В В. Д. Бондаренко, & І. В. Жадан (Ред.), *Політична картина світу студентської молоді: психологічні проблеми формування* (с. 135–176). Київ: Міленіум.

Почепцов, Г. (2014). *Трансформація комунікації: от комунікації імперій до комунікації громадян*. Взято з <https://psyfactor.org/lib/media-communication-6.htm>,

Татарко, А. Н. (2012). Индивидуальные ценности и социально-психологический капитал: кросс-культурный анализ. *Психология. Журнал Высшей школы психологии*, 9, (1), 71–88.

Хабермас, Ю. (2000). *Гражданство и национальная идентичность*. Взято з <http://www.hrights.ru/hrights/text/b/Chapter5.htm>.

Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, AM: Harvard University Press.

Craig, R. T. (1999). Communication Theory as a Field. *Communication Theory*, 9 (2), 119–161.

Craig, R. T. (2009). Reflection on communication theory as a field. *Revue du communication sociale et publique*, 2, 7–12.

Cronen, V. E. (1995). Practical Theory and the Tasks Ahead for Social Approaches to Communication. In W. Leeds-Hurwitz (Ed.), *Social approaches to communication* (pp. 217–242). NY: Guilford.

Deetz, S. A. (2005). Future of the discipline: The challenges, the research, and the social contribution. In S. A. Deetz (Ed.), *Communication Yearbook 17* (pp. 565–600). Thousand Oaks, CA: Sage.

McDougall, R. (2016). Cutting the Gordian Knot of Communication Research. *The International Communication Gazette*, 78(7), 643–649.

Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage. *The Academy of Management Review*, 3 (2), 242–266.

References

Bourdieu, P. (1993). *Sotsyologiya politiki* [The political Sociology]. Moscow: Socio-Logos. (in Russian)

Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, AM: Harvard University Press. (in English)

Craig, R. T. (1999). Communication Theory as a Field. *Communication Theory*, 9 (2), 119–161. (in English)

Craig, R. T. (2009). Reflection on communication theory as a field. *Revue du communication sociale et publique*, 2, 7–12. (in English)

Cronen, V. E. (1995). Practical Theory and the Tasks Ahead for Social Approaches to Communication. In W. Leeds-Hurwitz (Ed.), *Social approaches to communication* (pp. 217–242). NY: Guilford. (in English)

Deetz, S. A. (2005). Future of the discipline: The challenges, the research, and the social contribution. In S. A. Deetz (Ed.), *Communication Yearbook 17* (pp. 565–600). Thousand Oaks, CA: Sage. (in English)

Garfinkel, H (2007). *Issledovaniya po etnometodologii* [Studies in ethnomethodology]. St. Petersburg: Piter Publ. (in Russian)

Habermas, J. (2000). *Grazhdanstvo i natsionalnaya identichnost* [Citizenship and national identity]. Retrieved from <http://www.hrights.ru/hrights/text/b/Chapter5.htm>. (in Russian)

Matiash, O. I. (2004). Chto takoye kommunikatsiya i nuzhno li nam kommunikativnoye obrazovaniye [What is communication and do we need communication education]. *Zbornik nauchnykh trudov "Teoriya kommunikatsii i prikladnaya kommunikatsiya"*. *Vestnik Rossiyskoy kommunikativnoy assotsiatsii*, 2, 103–122. (in Russian)

McDougall, R. (2016). Cutting the Gordian Knot of Communication Research. *The International Communication Gazette*, 78 (7), 643–649. (in English)

Moscovichi, S. (2007). *Sotsialnaya psikhologiya* [Social psychology]. (7nd ed.). St. Petersburg: Piter Publ. (in Russian)

Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage. *The Academy of Management Review*, 23 (2), 242–266. (in English)

Parsons, T. (1998). *Sistema sovremennykh obshchestv* [Sociological Theory and Modern Society]. Moscow: Aspekt Press Publ. (in Russian)

Pocheptsov, G. (2014). *Transformatsiya kommunikatsii: ot kommunikatsii imperiy do kommunikatsii grazhdan* [Transformation of communication: from communication of empires to communication of citizens]. Retrieved from <https://psyfactor.org/lib/media-communication-6.htm>. (in Russian)

Poznyak, S. I. (2013). *Resursy hromadianskosti: sotsialno-psykholohichna skladova* [Resources of citizenship: a socio-psychological component]. Kirovohrad: Imeks-LTD Publ. (in Ukrainian)

Poznyak, S. I. (2017). Sotsialna vzaiemodiia yak chynnyk aktyvizatsii hronadianskoi uchasti molodi [Social interaction as a factor of activation of youth citizenship participation]. In V. D. Bondarenko, & I. V. Zhadan, *Politychna kartyna svitu studentskoi molodi: psykholohichni problemy formuvannia*. Kyiv: Milenium Publ. (in Ukrainian)

Tatarko, A. N. (2012). Individualnyye tsennosti i sotsialno-psikhologichestiy kapital: kroskulturnyy analiz [Individual values and socio-psychological capital: crosscultural analysis]. *Psikhologiya. Zhurnal Vyshey shkoly psikhologii*, 9, (1), 71–88. (in Russian)

Weber, M. (1990). *Osnovnyye sotsiologicheskiye ponyatiya. Izbrannyye proizvedeniya* [Basic concepts in sociology: selected works]. Moscow: Progress Publ. (in Russian)

Zotov, V. V., & Lysenko, V. A. (2010). Kommunikativnyye praktiki kak teoreticheskiy konstrukt izucheniya obshchestva [Communication practices as a theoretical construct of studying society]. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, 3, 53–55. (in Russian)